

יצחק רפאל הלוי עציון (תל-אביב) / על הוראת החומש עם רש"י

א

השיטה העממית בלימוד החומש עם רש"י, המקובלת ברוב בתי הספר ובתלמוד-תורה היא — להוסיף את פירושו של רש"י לכל פסוק ולהסביר את תוכנו של הפירוש הזה, כדי לפנות לפסוק הבא אחריו. תוכן הפירוש ודברי הפסוק מתקשרים זה בזה בעיקר על ידי האסוציאציה של השכנות. שאלות המורה, שהן בעיקר שאלות בחינה, מוסבות על שני דברים בלבד: על הידיעה שרש"י מוסיף לפסוק זה את פירושו, ועל הבנת הפירושו. למשל: «ואמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו». רש"י מבאר: «בא אל פרעה והתרה בו». ביאור המורה: התרה בו — הזהר אותו שהוא ועמו ייענשו אם לא ישלח את היהודים. שאלות המורה אחרי הביאור: מה אומר רש"י על דברי הפסוק «בא אל פרעה»? מה זה והתרה בו? בלי לעזוב את השיטה הזאת מסביר המורה לפעמים גם את הקושי של רש"י. הן אם היא מפורשת ברש"י והן אם היא אינה מפורשת בו. למשל: «ואתה אמרת הטיב הטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים» — והיכן אמר לו כך? והלא לא אמר לו אלא והיה זרעך כעפר הארץ — אלא וכו'. או: «ויהי ימי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים». מפרש רש"י: לכן נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו. בשני המקרים האלה יכול המורה להסביר: רש"י שואל... אבל אין כאן סטייה מן השיטה הרגילה, המוסיפה לפסוק את פירושו של רש"י כדבר הבא מרש"י, ולא מן הצורך בשביל התלמידים להגיע בעצמם להבנת דברי התורה.

לשיטה הזאת מעלות ידועות. ביחד עם האחדות בין דברי הפסוק ופירושו של רש"י נשמרת גם תמימות התפיסה של דברי התורה: זהו פירושו לפי רש"י אולם היתרון הגדול ביותר של השיטה הזאת הוא — שהיא הקלה ביותר בשביל המורה: אין היא דורשת ממנו אלא הבנת דברי רש"י והסברת דברי רש"י «במקום», וכיון שמטרת המיתודיקה היא בעיקר — להקל על המורה את עבודתו, הרי יוצא כי שיטה זאת היא המתאימה ביותר לדרישות המיתודיקה.

אולם אין לנו להתעלם מחסרונות השיטה הרגילה הזאת — ואלה הם:
 (1) השיטה הזאת, המוסיפה לדברי התורה את פירושי רש"י בלי כל הבנה מוקדמת וזלי כל עבודה מחשבתית מעמיקה אחרי הביאור, אינה אלא אחת הצורות של שיטת התרגום בהוראת התורה, וכמעט כל מה שנאמר נגד שיטת התרגום אפשר להגיד גם נגד שיטה זו. בלי ביאור מעמיק יותר אין הפירוש ככל תרגום — אלא תחליף מילולי לדברי התורה.

(2) אם המורה איננו משתדל ליצור קשר אמיץ יותר בין דברי התורה ובין הפירוש — עלול הפירוש להיות מעין חיץ בין התורה ובין התלמידים, והפירוש עצמו לא ייקלט יפה בזכרון.

(3) כביאורים סינטיטיים, היינו כאלה, שהמפרש, במקרה דנן — רש"י

איננו מבאר את התוכן הפשוט של הפסוק, כי אם מוסיף רעיון דתי או מוסרי — הרי הקריאה הפשוטה בפירוש, בלי התעמקות בקשר בין הרעיון הזה ובין דברי התורה מצד אחד ובקשר בין הרעיון המוסרי ובין הנהגת התלמידים מצד שני, עלולה לתת מושג שטחי ומילולי על הרעיון הזה — והוא הדין בפירושים אנאליטו־סינטיטיים *).

4) שיטה זו הנותנת ידיעות בלבד, איננה מנצלת את הוראת החומש להשגת המטרות הפורמאליות החינוכיות של ההוראה, היינו; פיתוח כושר־ההתבוננות והשכל, פיתוח הרגשות הדתיים והמוסריים, ויצירת תפיסת עולם דתית־יהודית. ואם בעבר — כאשר המטרות הפורמאליות היו מושגות על ידי לימוד מוגבר של הגמרא, המטרות החינוכיות על ידי השפעת הבית הרחוב, — אפשר היה להצטמצם בהוראת החומש במטרה הלימודית בלבד, הרי עכשו, כאשר אין לימוד מוגבר של גמרא בבית הספר וכאשר הרחוב ולפעמים גם הבית, אינם יוצרים גורם חיובי בחינוך הדתי — יש לנצל את הוראת החומש גם להשגת שתי המטרות הנ"ל.

נשקול עכשו את שתי המעלות של השיטה הרגילה לעומת החסרונות שהוכרת.

1) אין ספק שתמימות התפיסה המסורתית של דברי התורה היא נכס רוחני גדול. ולו היה עולה בידינו להקנות נכס זה לתלמידים באמצעות השיטה הרגילה ולשמור על קדושתו בלבם אחרי עזבם את בית הספר, לא היה אולי צורך לחשוב על שיטה אחרת. אולם כבר מזמן נשאלה השאלה: איזה חינוך עדיף — חינוך דתי של תמימות או חינוך דתי שבהכרה, ובדין בשאלה זו עלינו לדעת שבסביבה בה חיים התלמידים מחוץ לכותלי בית הספר אין תמימות הדתית של התלמידים יכולה לשמש תריס בפני השפעת הרחוב. אל נהיה אנו תמימים לחשוב, שנוכל לשמור על תמימות האמונה של רוב התלמידים, אם גם יעלה בידנו לנטוע אותה בלבם לזמן מה. עלינו לצייד את התלמידים, בדרכם לחיים, גם בהכרה דתית חזקה וברורה, שתוכל לעמוד בפני השאלות והקושיות של הרחוב, ועלינו לפתח בהם גם רגש דתי עמוק, שיוכל לעמוד בנסיונות הרחוב, ושוב אין תמימות התפיסה של דברי התורה לפי פירוש רש"י — הצורה היחידה של התמימות הדתית, והשיטה הרגילה בלימוד התורה עם רש"י — איננה הדרך היחידה להקנות התמימות הדתית, בסוף מאמרי זה אוכיר דרך אחרת, יעילה יותר, שאפשר להגיע בה למטרה זו אם רק נדע ללכת בה.

2) הגימוק השני לטובת השיטה הרגילה הוא, שהיא נוחה וקלה בשביל המורה. רבים הם הסבורים שהמיתודיקה צריכה לשחרר את המורה מעול עבודה עצמית בהתכוננות לשיעור; ועליה לתת למורה עצות ממשיות ומפורטות.

* ראה מאמרי ב"סיני" חוברת סוף תמוז ת"ש או הקדמתי לילקוט סרושים לתורה, ספר בראשית, מהנורה שנייה.

מה עליו לעשות בכל שיעור של הוראת המקצוע. לא רק מורים נתפסים לרעה זו; ישנם ספרי לימוד שמטרתם היא — להגיש למורה כל מה שהוא צריך לשיעורו. כדי לחסוך ממנו את החיפוש ואת התיכנון; רוב ספרי הלימוד בחשבון, כגון ספרי הבעיות והתרגילים, אינם משאירים מקום למחשבה עצמית של המורה; עליו לעבור עם התלמידים על הספר ולפתור את הבעיות והתרגילים בסדר הרשום בו. וישנם ספרים, המסדרים את עבודתו של המורה בצורת "תפריטים ומנות" לכל חודש וחודש...

אולם — אין זה מתפקידה של המיתודיקה לשחרר את המורה מעבודה עצמית; המורה איננו טבח, המוצא את תפריט הארוחה בספר הבישול, ואין הוא חובש, הממלא אחרי הוראותיו של הרופא — המיתודיקן. מבלי להבינו, — הואיל וכך רשום בריצפט — בספר הלימוד. המורה הוא יוצר השיעור ומכוונו, ועליו להתאים את השיעור לצורכי הכיתה ולדרישות המקצוע ברגע הנתון. המיתודיקה איננה משחררת אותו מעבודה עצמית בהכנת השיעור. — תפקידה הוא, להפך, לעוררו לעבודה עצמית ולהדריכו בה. החסרון המיתודי הגדול ביותר של השיטה הרגילה בהוראת החומש עם רש"י הוא בזה, שהיא משחררת את המורה מן החובה להציב לו מטרה מסוימת ועצמית בשיעור התורה, ומן הצורך לחפש דרכים להשגת המטרה הזאת.

ב

אנסה איפוא להציע דרך אחרת להוראת התורה עם פירוש רש"י. אני יוצא מן ההנחה היסודית, כי המרכז בשיעור התורה עם רש"י — היא התורה עצמה, ורש"י משמש ספר עזר להבנת התורה. והרי לזה התכוון רש"י עצמו — הוא התבונן בתורה וכתב את פירושו לשם לימוד התורה, וכאשר אנו באים ללמוד את פירושו ולהסבירו לתלמידים, מוטל עלינו להתבונן בתורה — ולראות מה פירש רש"י. כיון שהמטרה הלימודית בכל שיעור תלויה במידה רבה באופי הפירושים הנלמדים בשיעור, לכן צריך המורה לנתח קודם את סוגי הפירושים. במיין לפי גורמי הפירושים, במקרה של קושי דקדוקי, סגנוני או רעיוני, על המורה ללכת באחת משלש הדרכים הבאות.

1) הדרך הטובה ביותר היא לעורר את התלמידים לשאול את "קושי" רש"י לפני שהם יראו את הפירוש של רש"י. הן גם לפני רש"י עמדה קושיה זו. לפני שתוא נתן את הפירוש; לשם זה יש לתת לתלמידים להתבונן בדברי התורה במקומות שונים כדי שהם בעצמם ימצאו את הקושי שעמד לפני רש"י. למשל: "בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו". יש לתת לתלמידים למצוא את הפסוקים הקודמים המכילים את הצווי "בא אל פרעה": "ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ודברת אליו" (ט, א), "ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ואמרת אליו" (ז, כ"ו), "בא דבר אל פרעה מלך מצרים" (ו, י"א) — התלמידים ירגישו את ההבדל בין הפסוקים האלה ובין הפסוק הנלמד, ויתעוררו להקשות את הקושיה של רש"י: בא אל פרעה — לשם מה? ואולי יצליחו למצוא בעצמם גם את התירוץ: והתרה בו.

2) לפעמים טוב לתת לתלמידים לעמוד על הקושיה של רש"י גם מתוך פירוש — אבל במקרה זה יש להדגיש, כי קושיה זו עומדת לא לפני רש"י בלבד — אלא בעיקר לפנינו ולפניהם!

3) לפעמים יש לתת לתלמידים גם את ביאורי רש"י לפי הדרך הרגילה. בלי לעורר את הקושיה לפני הפירוש או מתוך הפירוש; טוב לנהוג כך בפירושי מלים קשות או בפירושי משפטים קשים, כמו, — "ויברך את הגמלים" — הרביצם; "שבעתים יוקם"; "הלא אם תטיב שאת" — וכדומה.

בפירושים הסינטיטיים, כאשר רש"י מקשר רעיון דתי-מוסרי עם דברי התורה, עובר מרכז השיעור מן התורה לרש"י — כי גם לימוד רש"י עצמו צריך לשמש מקצוע חשוב ומיוחד!

אינני שולל את השיטה הרגילה בהוראת חומש עם רש"י, אך לדעתי צריך להגביל את השימוש בה, ולנצל את הקושיות שעמדו לפני רש"י, כדי לעורר את התבוננות התלמידים בדברי התורה עצמה וכדי לעורר את המחשבה העצמית של התלמידים במציאת התירוץ. בדרך זו ילמדו התלמידים להעמיק בהבנת דברי רש"י.

אולם, אם גם עד עכשו מנצלים לפעמים את פירושו של רש"י למטרות פורמאליות שהוכרתי, הרי נדיר יותר הוא הניצול של פירושו למטרות חינוכיות; לפיתוח תפיסת עולם דתית-יהודית, ואת המטרות האלה ישיג המורה אם הוא ישים לב למיון הפירושים לפי התוכן. השיטה הרגילה עוברת על הפירושים האלה מבלי לשים לב לאוצרות המחשבה והרגש הטמונים בהם, ממילא אין המורה נותן דעתו להפנות לכך תשומת לבם של התלמידים. לדוגמה יכול לשמש פירוש רש"י לפסוק הראשון של התורה וניתוח הפירוש הזה על ידי בחוברת "המדע והדת".

בלימוד תורה ורש"י אסור לו למורה להצטמצם במטרה הלימודית; בהקצאת ידיעות לתלמידים. אל יזניח את המטרה הראשית הזאת אבל עליו לדאוג גם לחינוך התלמידים על ידי לימוד התורה, לפיתוח השכל והלב, וליצירת תפיסת עולם דתית מוסרית.

אנסה להמחיש את השקפתי על ערך הפירושים בהוראת התורה בדוגמה מביולוגיה, את החומרים המשתתפים בהזנת גוף האדם אפשר לחלק לשלשה סוגים: לחומרי מזון, לפרמנטים ולויטאמינים, חומרי המזון הם החומרים שהם נכנה גוף האדם.

הפרמנטים אינם חומרים מזינים במובן זה; הם גורמים רק לתסיסת המזון בגוף האדם, ולעיכולו. גוף האדם מכיל אותם בכמויות קטנות, אולם גם כמות קטנה מהם מספיקה לעיכול מזון רב, ובלעדם לא היה הגוף מפיק כל תועלת מחומרי המזון. תפקידי הויטאמינים בגוף האדם ובתהליך העיכול לא נחקרו עדיין כראוי, אבל ידוע כי בהעדרם מתפתחות מחלות שונות בגופו של אדם.

את הידיעות הממשיות שאנו נותנים לילדים בכל מקצוע — אפשר

להשוות לחומר המזון, כי הרי מהם נבנים במידה מסוימת החיים הרוחניים של האדם. אבל בלי הפרמנטים המיוחדים — בלי גירויי המחשבה העצמית של הילדים להתבוננות מפורטת, לעיון שכלי ולהפעלת הרגש והרצון — תישארנה הידיעות הממשיות אצלם כבאלאסט מת, בלי כל השפעה על גפשמם ורוחם. האסכולה הישנה שאפה בעיקר להלעיט את הילדים בחומרי מזון — בידיעות, ולא דאגה לכך, שבגפשמ הילדים יתעוררו התהליכים הנפשיים הדרושים לעיכול המזון הרוחני הזה, כדי שגפשמם תקבל השפעה כבירה ע"י הידיעות הנ"ל. מנקודת השקפה זו הביטו עד עכשיו גם על הפירושים לתורה כעל חומרי מזון בלבד בשביל הילדים, ולא שמו לב לפרמנטים הנכללים בהם—לגרעיני התסיסה של המחשבה, שהם עלולים לעורר בלב התלמידים, עלי להדגיש, כי בבחירת הפירושים לתורה בילקוט הפירושים שלי התחשבתי בעיקר בתכונה הפרמנטטיבית הזאת של הפירושים, ביכולתם לעורר את הילדים להתבוננות מפורטת ומעמיקה יותר בדברי התורה ולהתענינות בשאלות שהפירוש נוגע בהן. בעיני היה לפעמים הצד הזה של הפירוש חשוב יותר מן התוכן של הפירוש. אולם, אם הוונחו במידה ידועה הפרמנטים של הפירושים, הרי יש לציין גם הזנחה גדולה ביחס לויטאמינים שבהם, והם — הערצה לדברי התורה כדברי ה' ; הרגשת הקדושה של התורה והעמדת ערכה מעל לערכים הגדולים ביותר שנוצרו על ידי אנשים. עלינו לדעת כי בלי הויטאמין הזה עלולה להתפתח מחלת השחפת בדתיות התלמידים, ביהדות התלמידים ; בלעדיו לא יהיה כל ערך חינוכי לידיעות הרבות בתורה ובפירושיה! הויטאמין הזה נמצא בפירוש רש"י, ואותו יש להכניס בלב התלמידים דרך לבו של המורה, בדרך זאת ויכול ללכת המורה אשר בכל פינות נפשו תשלוט ההכרה כי התורה היא מן השמים. אם המורה לחומש יהיה חדור הרגשה, כי הוא שליח ה' לילדי ישראל, כי הוא ממלא מקומו של משה רבנו ושל כל התנאים והאמוראים, בהסברת התורה לילדי ישראל — הרי ממילא תעבור ההרגשה של קדושת התורה מלבו ללב תלמידיו. על ידי זה תיווצר בלב התלמידים האמונה התמימה והבטחון הגדול ביעוד האלוקי והנצחי של העם העברי, אשר בכוחם להכשיר אותנו לגאולה האמיתית והשלימה!

אם באמת רוצה אתה שבניך יעסקו בתורה, עסוק אתה בתורה לפנייהם, ממך יראו וכן יעשו. ואם לאו, לא יעסקו בתורה אלא יאמרו לבניהם לעשות כך. כתוב : "השמר לך וכו' פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וכו' והזהרת לבניך ולבני בניך". אם אתה תשכח את התורה ישכחוה גם הם ויסתפקו בהודעה לבניהם, וגם בניהם ישכחוה ויודיעו לבניהם, ונמצא שהכל יודיעו ואיש לא ידע.

רבי מנחם מנדל מקוצק